

TÓZSÉR ÁRPÁD

Zrínyi Miklós Artúr király udvarában

(Jegyzet a Mikszáth-szövegek „intertextualitásáról”)

Az *Ami a lelket megmérgezi* című, korai Mikszáth-elbeszélést olvasom. A mű 1871-ben jelent meg először, a szerzője akkor mindössze huszonnégy éves.

Kerekes Jancsi, a sokat olvasó, tehetséges parasztleány a ponyvaregények betyárromantikájába belebódulva maga is beáll betyárnak. Elhiszi, hogy Rózsa Sándor, Zöld Marci, Bogár Imre és a többi szegénylegény csupa jótét lélek volt, életükben egyebet sem csináltak, csak a szegényeket boldogították, az elesetteket gyámoltatták. Elhagyja hát ő is jó szüleit, szép kedvesét, faluját, s felcsap zsványynak. Miután azonban azok egy alkalommal éppen az ő kedvesét és annak öreg édesapját rabolják ki, keservesen kiábrándul a betyárromantikából, és beáll huszárnak. Nyolc év után hazatér, s úgy érezve, hogy már levezekelte a bűnét, megkéri Dulcineája, pardon, Erzsikéje kezét, de mivel közben a leendő ara és családja egy bizonyos adóslevél elvesztése miatt koldusbotra jut, Erzsikének gazdagabb vőlegényt keres az apja. A kikoszarzott huszárnak eszébe jut, hogy betyárkorában talált egy tarisznyát, benne bizonyos adóslevéllel. Kiderül, hogy a levél az Erzsike apjáé, aki ezzel megvan mentve a koldusbottól. Ezek után Jancsi és Erzsike boldogan élnek, míg meg nem halnak.

A huszonnégy éves Mikszáth Kálmán e szerint a történet szerint még fülíg romantikus, de közben már romantikaellenes gyógyszereket is szed: a *Don Quijotét* olvassa. Kerekes Jancsi történetében lehetetlen fel nem ismerni a tettvágytól hajtott, de rendre inkompetens eszközökhöz nyúló spanyol hidalgót.

A Mikszáth-életműben jelen levő világirodalmi hatásokról nemigen szokás értekezni, a nagy mesélőről is olyasféle kép él az irodalmi köztudatban, mint Petőfiről, ő is a „természet vadvirága”. Igaz, egy ars poetica-szerű vallomásában ő maga írja, hogy „Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól”, csak-hogy előzőleg ugyanabban az írásában már Jókait, Dickenst, Macaulay-t és Dosztojevskijt nevezi meg legfőbb mestereiként, az idézett mondat pedig teljességében így hangzik: „Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a két történetírótól (ti. Macaulay-tól és Carlyle-től, T. Á.) és a magyar paraszttól”. (Főleg a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben idézték csonkán a nevezetes mondatot.)

Egyetemi oktatóként *anno* egy disszertációs munkában viszont azt olvastam, hogy a *Szent Péter esernyője* „metaforikus utalásrendszerének értelmezése – amelybe a szlovák beszélő neveket is bevontuk – Dante *Isteni Színjátékával* való intertextuális kapcsolatra is rávilágít...”. S hogy „...a Glogovára vezető út... egy Golgotára tartó »keresztút«, illetve... egy misztikus utazás, azaz »mistico viaggio«...”. Ez legalább annyira mehökkentett, mint a „természet vadvirága” minősítés.

Mikszáth természetesen nem volt korát megelőző posztmodern intertextualista, de nem volt autodidakta őstehetség sem. Sokat olvasó, tudatos alkotó volt, aki jól ismerte a klasszikus és aktuális világirodalmat, s nem állott abból impulzusokat átvenni, de az a saját szöveg, amelybe az átvett motívumokat ültette, hogy úgy mondjam: mindig aktív viszontmozgás volt, eredeti-analóg képzelet eredménye.

Az *Új Zrinyiászt* például már a korabeli kritikák összefüggésbe hozták Mark Twain *Egy Jenki Artúr király udvarában* című regényével, de az alapötleten (az időben, korokban eltévedt hős ötletén) kívül szinte semmi közös nincs a két regényben: a „Jenki” egyértelmű és maró politikai satíra, s ezzel az olvasó a mű első mondataitól az utolsóig tisztában van, egy pillanatig sem hiszi el a történetet – a tizenkilencedik század körülményei, konkrét politikai eseményei, korhűen részletezett parlamenti kalandjai között feltámadó Zrinyi Miklós alakja viszont csaknem hiteles, esete elképzelhető történet: a nagyvonalú, történelmi ember, az óriás lélek a liliputiak országában! Mark Twaint igazságtalanul sértve, de az érthetőség kedvéért kihegyezve a dolgot, azt kell mondanom, hogy miközben az amerikai író a publicisztika felé tolja el az alaphelyzetet, addig a magyar elbeszélő érzelmileg, lélektanilag, történelmileg „hiteles” mesét mond, modern mítoszt alkot.

S tulajdonképpen ez vonatkozik Mikszáth egyéb „intertextuális rájátszásaira is”: nem kell nagy fantázia hozzá, hogy a *Beszterce ostroma* abszurd témája mögött is felfedezzük a világirodalmi mintát (a *Don Quijoté-t*), hogy a *Kis primás* ötletében meglássuk megintcsak Mark Twain-t (ezúttal a *Koldus és királyfit*: a kis Hyppolitot pontosan olyan romantikus körülmények között cserélik el Talján Gergővel, mint Mark Twain királyfiját a szegény koldúsfiúval), s bizony, bizony, ha jól megnézzük, még a híres Lapaj híres dudája sem más, mint Boccaccio sólyma, csak míg a sólyomhoz a *szerelem*, a dudához a *szeretet* bonyodalma és váratlan fordulata kapcsolódik.

Szóval Mikszáthnak bőven van olyan elbeszélése, regénye, amelyben a szerző egyszerűen tovább írja a világirodalmat, s nem fél a plágium vádjától, mert ha egy témához ő hozzányúl (legyen az eredetileg bárkié), abból garantáltan Mikszáth-mű lesz.

De mindezt Mikszáth természetesen nem a későbbi posztmodern intertextualitás tudatosságával teszi.

Umberto Eco a *Nyitott mű* című tanulmányában szükségesnek érzi megkülönböztetni azokat a klasszikus műalkotásokat, amelyek még a szövegközi „szükség-szerűség (értsd: a kifejezés természetes nyitottsága a másik kifejezés irányában, T. Á.) kimondott vagy kimondatlan poétikája szerint jöttek létre”, s azokat a modern műveket, amelyek már egyenesen a „a meghatározatlanság nyitott kommunikációjának a használataira építenek”. Mikszáth azzal a természetességgel („szükség-szerűséggel”) nyúl az idegen témákhoz és írja őket sajátjává, ahogy az irodalmi szövegeknek mindig is létmódjuk a kapcsolódás, az egymásrautaltság, de a szövegnyitottságra való tudatos építést, holmiféle korai intertextualitást feltételezni nála természetesen botorság lenne.

S nagyjából ez a helyzet a szlovák folklór „mikszáthizálásával” is, s mi több, még a Mikszáth-művek szlovák fordításai is a Mikszáth-szövegek eredendő „szövegköziségről” árulkodnak. Igaz, ez utóbbiak csak olyan *tagadva állító* módon.

Mindenki tudja, hogy Mikszáth Kálmánnak sok elbeszélése, novellája (főleg a *Tót atyafiak* és a *Jó palócok* korszakából, de később is) szinte prózába oldott szlovák

népballada, de azt már kevesebben emlegetik és vizsgálják, hogy ez a „prózába oldás”, pontosabban a szlovák nyelvű népballadák magyar nyelvű Mikszáth-novellákká *transzponálása* formailag mennyire meghatározó momentum, hogy az egykori Felső-Magyarországon talán ezer éve létező magyar–szláv–szlovák „diglossziából” (a kuruc makaróni-szövegek és egyéb kezdemények után) először Mikszáth Kálmánnak sikerült érvényes esztétikai értéket, olyan magas irodalmat létrehoznia, amely a magyar prózában formailag is új minőséget jelent.

S befejezésként a szlovák fordítások szövegközi „bizonyítékai”!

2007-ben és 2008-ban Mikszáth ismert szlovák műfordítója, Karol Wlachovsky és a kitűnő magyarországi szlovakista, Kiss Gy. Csaba két új szlovák kispróza-kötetet jelentetett meg a magyar klasszikustól. Az első címe *Tvrde kotrby* (A kemény koponyák), a másodiké *Fešáci* (Gavallérok), mindkettőt az *Albert Marenčin PT* adta ki, Pozsonyban.

Olvasom a két könyvecske darabjait, egyiket a másik után, a megadott sorrendben, aztán hátulról előre lapozgatva, s nem tudok rájönni, hogy miért nem érzem az egyébként remek szlovák szövegeket Mikszáth-műveknek. Pedig pontosak, „fordításilag”, filológiailag megbízhatóak, bőségesen jegyzeteltek, adatoltak, értelmező előszóval, utószóval ellátottak.

Aztán végül a személy- és helynevek írásmódja indít a helyes nyomra: az eredeti, magyar szövegekben az általában szlovák beszélő nevek (azaz a szlovákul értő olvasó számára jelentéssel bíró toponímiák és tulajdonnevek) némák, pontosabban csak líraként (metaforákként) funkcionálnak, hoznak többletjelentést (bizonyos enyhe, „felvidéki” egzotikumot) az olvasó tudomására. Karol Wlachovsky szlovák fordításaiban ezek a nevek mintegy megszólalnak. Prakovszkynak, a süket kovácsnak a neve (*Prakovský*) arról árulkodik, hogy viselőjének valamelyik őse „Parittyafalva” (*Prakov*) lakója volt, *A lohinai fű* „mindentudó Hrobájkából” a szlovák fordításban *Clirobák*, azaz közönséges „bogár” lesz, s ha a *Sipsiricában* (amelyből Wlachovsky szlovakizált szövegében megmagyarázhatatlanul és értelmezhetetlenül *Šašorica* lett) Druzsba Tivadar professzor úr (Wlachovskynál megintcsak érthetetlenül: Bohdan Družba) Kutoraihoz (Wlachovskynál: Kutoraj), a pedellushoz „magyarul intézi a szót”, de a bírónak azt mondja, hogy „*bracsek szlatky*”, akkor a szlovák olvasónak nem kell szótárakat bújni, hogy megtudja, mit jelent e szlovák idióma, szótár nélkül is érti, hogy a „*sladký braček*” annyi, mint „édes öcsém”. Csakhogy mindezzel a Mikszáth-szövegek elvesztik eredeti, a lexikális jelentésüktől eltérő lírájukat, elszürkülnek.

S ezt a szürkítő folyamatot még fel is erősíti a fordító (vagy inkább a kiadó?) tapintható szlovakizáló hajlama és szándéka. Az ő szövegében még azok a magyar hely- és személynevek is szlovákos formát nyernek, amelyek segítségével pedig, az elveszett szlovák egzotikum (szövegköziség) pótlásaként, egy kis magyar egzotikumot (szövegköziséget) lophatott volna a fordításaiba. Így lesz nála az eredeti Krisznócból (fiktív helynév!) *Křížnovce* (*Hluchý kováč Prakovský* – Prakovszky, a siket kovács), Rákócziból *Rákoci*, Nagyékból *Naďovci*, a Csatókból *Čatovci* (*Fešáci* – Gavallérok), s mi több: műfordítónk (vagy a kiadó?, a szerkesztő?), szlovakizáló buzgalmában még Mikszáth latin és német idiómáinak sem kegyelmez, s ahol az eredeti szövegben *Mein Gott* van, ott a szlovák fordításban *Bože môj*t találunk, s ahol *grata persona* áll, oda ő *vítaná osobát* applikál (*Šašorica* – Sipsirica).

Azaz: Karol Wlachovsky Mikszáth Kálmán novelláiból hibátlan szlovák elbeszéléseket csinál ugyan, de ezzel a magyar írónak elvesz az a „szövegközisége” (ha úgy tetszik intertextualitása), amely műveinek egyébként és egyéb erényei között egyszerűséget, eredeti ízeket, hangulatokat kölcsönöz.

A „nagy palócnak” ugyanis sikerült az addig inkább esztétikátlannak tartott „nyelvkeverésből” (lásd pl. a már említett *makaróni-vers* kifejezést mint lekicsinylő minősítést!) magas esztétikumot nyernie. Úgy működtet egy nyelvben (a magyarban) két nyelvet és két kultúrát (a magyart és szlovákot), sőt többet (esetenként a németet és latint is), hogy ez a korai és inkább csak ösztönös „intertextualizmus” az ő kezében formaképző, -strukturáló erővé válik, s ezzel ő mint szerző „egyedüli példánnyá” nemesedik.

Ezzel szemben a szlovák fordítók (azaz nem csak Karol Wlachovsky, Mikszáth szlovák fordítóinak a gyakorlata nagyjából már korábban is ez volt) az eredeti Mikszáth-szövegek szlovák elemeire tolva a súlyt s kilúgozva belőlük a „szövegköziséget”, általában „tisztá” szlovák (s ezzel mintegy „lucát”-) íróvá teszik („honosítják”) a nagy palócot.

Summa summarum:

Az 1911-ben Amerikába látogató Apponyi Alberttal Rooseveltnél állítólag csak a *Szent Péter esernyőjéről* volt hajlandó beszélni. Nem tudom, hogyan fordították angolra a Mikszáth-regényt, mit mentettek át az „intertextualitásából”, de az szinte biztos, hogy Rooseveltnél a magyar regényt nem egy, mondjuk, második *Egy-millió fontos bankjegyként* olvasta, s szerzőjében nem Mark Twain duplikátumát látta, mert akkor nem emelte volna az egekbe.

